

Moeder Korea

Over transculturele adoptie, de Kantiaanse cesuur en een geheugen dat niet bedriegt

Uit Michel Thys & Wouter Gomperts (Red.) Vergezichten. Over transculturele psychoanalyse. Antwerpen/Apeldoorn: Garant, 2009 p 61-89.

Mark Kinet

Iedere mens die we ergens in de wereld op onze weg tegenkomen, bestaat als het ware uit twee wezens; hij is een dualiteit die zich moeilijk laat splitsen, iets wat we niet altijd goed beseffen. Het ene wezen daarvan lijkt als twee druppels water op ons: een mens met zijn vreugden en smarten, zijn goede en slechte dagen, die blij is met zijn successen, die er niet van houdt honger te hebben, die er niet op gesteld is kou te lijden, die pijn als lijden en ongeluk ervaart en voorspoed als bevrediging en voldoening. Het tweede wezen, dat over het eerste heen ligt en daarmee verstrengeld is, is de mens als drager van raciale kenmerken, cultuur, geloof en overtuigingen. Geen van beide wezens komt in een zuivere en geïsoleerde staat voor; ze leven met elkaar samen en beïnvloeden elkaar onderling.

Ryszard Kapuscinski

Het geheugen staat dicht bij de verbeelding en herinneringen zijn interpretaties, geen reproducties. Er is geen objectieve werkelijkheid van het verleden. Alles bestaat in relatie tot onszelf en wordt gekleurd door het heden. Het is onmogelijk vast te stellen wat er werkelijk gebeurd is.

Oliver Sacks

1. Inleiding

Het idee een bijdrage te schrijven voor een boek over transculturele psychoanalyse heeft alles te maken met Kim. Hij is een op vierjarige leeftijd geadopteerde Koreaan en een van de zeldzame anders etnische patiënten die binnen ons klinisch psychotherapeutisch milieu in 'behandeling' is geweest. In tegenstelling tot enkele noord Afrikaanse patiënten bij wie de raciale verschillen een macroscopische rol speelden in de behandeling en binnen de patiëntengroep was er bij Kim eerder sprake van een (schijnbare) *hyperassimilatie*. Was het zijn tengere, efebische verschijning? Heeft het te maken met de Indochinese economische relevantie of was het vooral gevolg van zijn buigzame basishouding? Hij zorgde er alleszins op de een of andere manier voor dat hij nagenoeg onmiddellijk door iedereen werd 'geadopteerd'. Zoals later zou blijken was deze supervlotte wijze

heeft klaar te komen met bepaalde, eerder universele zaken. Een daarvan is de kantiaanse cesuur waarbij we onherroepelijk van het Ding (an sich) worden gescheiden. Paul Verhaeghe (1997) maakte reeds een onderscheid tussen accidenteel trauma en structureel trauma. Het eerste (en meest 'klassieke') is het trauma als exceptioneel. Het tweede is het trauma in zijn meer universele vorm. Het treft ons allen onder vorm van de meteorietinslag van de drift. We zijn er (zoals bij het accidentele/exceptionele trauma) weerloos/passief en grotendeels onvoorbereid aan overgeleverd en woorden kunnen vaak tekort schieten om deze 'krater' te 'dichten'. Naar analogie met dit onderscheid tussen accidenteel en structureel trauma bekwam ik *mutatis mutandis* wel eens de gedachte dat de kantiaanse cesuur (o.a. geografisch en cultureel) bij Kim was uitvergroot als gevolg van zijn transculturele en -raciale adoptie. Deze *accidentele* cesuur leek bij Kim alleszins in *resonantie* met de meer *universele/structurele*.

De kantiaanse cesuur vergt mogelijks ook enige nadere toelichting. Ze is (in een lacaniaanse optiek) prototype van de castratie in zijn vroegste en meest naakte, welhaast antropologische gedaante. Door de intrede in (of de wet van) de taal wordt het Ding (an sich) in die logische tijd tegelijk (al naargelang het perspectief) gedood en geboren. In de vroege oedipus wordt dit Ding bovendien *nachträglich* gefalliciseerd. Want niet alleen voor Klein (1928, 1945 of cf Kinet, 1996) bestaat er een vroege oedipus. Zo kent het oedipuscomplex voor Lacan (1998, cf Kinet, 2005 p 16) zelfs *drie* tijden. Hij maakt daarbij onderscheid tussen logische tijd en *chronologische* tijd (voor een uitgebreide bespreking cf. Porge, 1989). De eerste bestaat uit *logisch* (eerder dan temporeel) te onderscheiden 'stappen' of 'momenten'. Vrij naar Shakespeare's 'Hamlet': '*Though this be madness, yet there's method* (in dit geval *logic*) *in it*'.

In een 'voortijd' is er de pre-oedipale, imaginaire driehoek moeder-kind-fallus. Het kind wordt *gefrustreerd* door de moeder die iets/iemand anders verlangt. Dit iets wordt de imaginaire fallus genoemd, waarmee het kind zich probeert te identificeren. Deze imaginaire fallus wordt immers (illusoir) geacht de moeder *volledig* te bevredigen. In de volgende twee tijden wordt eerst de moeder gecastreerd van het kind ('privatie'). De '*jouissance*' (letterlijk: vruchtgebruik) wordt haar onzegd. Tenslotte wordt ook het kind zelf *gecastreerd* waardoor het niet langer de fallus van de moeder kan zijn. In een gebalde formulering (die ik aan Verhaeghe ontleen) is de fallus dan ook datgene wat je nooit genoeg kunt hebben of zijn ter opvulling van het tekort in de Ander. Hij is de *betekenaar* van het tekort.

In deze drie vormen van castratie (resp. frustratie, privatie en castratie i.e.z.) speelt de vaderfunctie een essentiële, zowel prohibitieve als protectieve rol. Om bepaalde tegenstrijdigheden in het freudiaanse denken over de (sterke/zwakke?) vader op te helderen, maakt Lacan verder een onderscheid tussen de symbolische, de imaginaire en de reële vader die respectievelijk in deze vormen/tijden van de castratie als *agens* optreden. Enigszins vereenvoudigend is de reële vader de man van vlees en bloed die van zijn vrouw geniet, voetbalt, bergwandelingen maakt en '*Mens erger je niet*' speelt met de kinderen. De imaginaire vader is die fantastische figuur zoals hij verschijnt voor kindergen. Voor de een bron van veiligheid en bescherming met zijn heroïsche daadkracht, voor de ander beangstigend door zijn overweldigend vermogen. De symbolische vader is tenslotte hij die tot de kinderen spreekt. Het is de vader van de '*law and order*', de vader als het pure en naamloze gezag.

Een volgend uitgangspunt betreft geheugen vs geschiedenis. Het geheugen behoort tot onze hardware, terwijl de geschiedenis voortdurend wordt geschreven en herschreven. En dit gebeurt

zakenman vs bosjesman, aristocraat vs proletariër, Limburger of wereldburger? Wat als kinderen opgroeien in dezelfde straat, het ene in een klassiek en harmonieus gezin, het ander in een groene *flower power* commune en als nog een ander de vreugden mag smaken van stief- en halfverwanten en beide ouders prima met hun beider ex-en overeenkomen (of juist niet) enzovoort. Geldt hier ondanks de geografische en temporele nabijheid geen hemelsbreed (cultuur)verschil? En wat met de culturele invalshoek van de psychotherapeutische wereld? We kennen allemaal het grapje over de psychoanalytische congressen in Noord- en Zuid-Amerika. In het eerste heb je een oedipaal probleem als je een buitenechtelijke relatie hebt, in het tweede als je *geen* buitenechtelijke relatie hebt...

Zijn de wetmatigheden die de psychoanalyse blootlegt finaal geen *particuliere* wetmatigheden, eigen aan elk individu en zijn historische/geografische singulariteit? Als dusdanig is de psychoanalyse dan ook radicaal verschillend van bijv. een (medisch-)psychiatrische en een psychologische benadering. Deze zoeken in de patiënt veeleer naar de ziekte/stoornis/algemeenheid resp. een depressie, schizofrenie of een verstoorde rouwverwerking, lege nest syndroom, midlife-crisis enzovoort. Natuurlijk bestaat er zoiets als typische problemen verband houdend met adoptie of met het transculturele en het kan geen kwaad hierop bedacht te zijn. Toch is het eigen aan de psychoanalyse dit (a priori) weten op te schorten om ruimte te maken/laten voor het onbewuste weten dat verscholen zit achter de allerindividueelste expressie van de allerindividueelste emoties binnen deze of gene steeds unieke psychoanalytische ontmoeting.

4. De grote Ander

Een van de verdiensten van Lacan is dat hij een begrippenapparaat heeft ontwikkeld dat voldoende wiskundig/abstract is (Ding, object kleine a, fallus, kleine ander (gelijke), grote Ander etc) om bruikbaar te blijven ongeacht de locatie of de tijdsgeest. In zijn optiek is de mens als spreekwezen fundamenteel gedenatureerd. Door de wet van taal en van cultuur is hij definitief afgesneden van een onmiddellijkheid en een zijnsvolheid bij/met moeder natuur. De mens *heeft* dan ook geen verlangen, maar *is* verlangen. Hij wil terug naar een oorspronkelijke, mythische genieting die echter wezenlijk ongenietbaar, ja zelfs dodelijk is. Het is het verloren paradijs dat pas *nachträglich* geconstitueerd wordt en waarnaar we nostalgisch (terug)verlangen. Als dusdanig is het een paradox die moeilijk in rechttoe rechtaan termen te vatten is. Dit paradijs is er immers in zekere zin nooit geweest. Het is een veronderstelde/mythische toestand van gelukzaligheid, '*das primäre Befriedigungserlebnis*' van Freud.

Slechts de oedipaliteit waarbij de vader de moeder aan het kind en het kind aan de moeder verbiedt installeert de mogelijkheid van een leefbare/genietbare *modus vivendi*. Deze wordt anderzijds tegelijk en onvermijdelijk gemarkeerd door castratie en tekort. Toch is het slechts binnen dit (fallisch) lustprincipe dat de economie van het geluk mogelijk wordt: '*Il n'y a bonheur que du phallus*' (Safouan, 2005 p 214). Eén van de tragische elementen van de *condition humaine* is dan dat de mens desalniettemin en vaak tegen beter weten in naar een Ding/'iets' voorbij dit lustprincipe blijft streven, waardoor levens- en doodsdrijf er overigens toe gedoemd worden structureel onafscheidelijk te blijven.

Ook wat 'ras' betreft passen enkele voorafgaande overwegingen (cf. De Kesel, 2003). In transraciale contacten is de ander zichtbaar(der) vreemdeling. In de ander-gelijke kunnen we ons spiegelen en deze spiegeling heeft een helend effect. Ze verschaft ons een illusie van heelheid en brengt tegelijk een veiligheidsgevoel teweeg. De vreemdenangst en het lacaniaanse spiegelstadium (1949) zijn niet toevallig *grosso modo* simultaan. Het (ont)breken van de spiegel veroorzaakt een diep gevoel van onveiligheid en brengt illusies omtrent onze identiteit aan het wankelen. De '*alien within*' wordt w/meer wakker. Het is *the Thing/das Ding* als een extieme '*intérieur exclu*' (Lacan, 1986 p 122) die zowel de diepste en reële kern van ons wezen uitmaakt als dat hij ons fundamenteel en niet assimileerbaar vreemd blijft.

Onze angst voor het/de vreemde toont dat onze identiteit gegrond is in een gebrek aan grond. Onze identiteit is hooguit dat we een verlangen zijn, bijv. een verlangen naar identiteit en naar zijnsvolheid. We zijn zijnstekort, *manque-à-être*, *want to be* (Fink, 1997). De mens kan inzake subjectiviteit geen essentie toegedicht worden. Onze subjectieve identiteit ligt niet vast. Zo zegt het trouwens ook een moderniteit die heeft gebroken met aristoteliaanse, essentialistische pretenties. We kunnen maar spreken over de dingen (en over onszelf) zoals ze (ver)schijnen. *Das Ding an sich* is immers *ein Unbekanntes* (Kant, 1781).

Onze identiteit is in die zin geen biologisch gegeven dat bijv is terug te brengen tot onze vingerafdrukken of ons DNA, maar het is een wezenlijk aliënerende constructie die immers onbewust in en door de relatie (identificatie) met de ander/Ander tot stand komt. Deze aliënatie/identificatie is een legering van gelijkenis en verschil, maar ook van liefde en haat. Door (als) de ander te willen zijn brengen we deze ander immers zowel hulde als dat we deze ander naar het leven staan. Uiteindelijk willen we misschien vooral gelijken op mensen die op niemand gelijken, cf. onze idolen. Op die manier verheft Lacan zichzelf bijvoorbeeld ironisch tot een soort absolute meester door te verwijzen naar Nietzsche: '*Faites comme moi: n'imitiez personne!*'

6. Adoptie en verlating

Kim werd vanuit Korea geadopteerd door zijn Belgische ouders. Vraag is wat de psychoanalytische benadering hem te bieden heeft en wat ze uit deze ontmoetingen kan leren. Zoals zal blijken rijzen in de analyse van deze patiënt en zijn problemen een aantal vragen die de impact van het transculturele illustreren.

Adoptie is een klassieker in ons cultureel patrimonium. Mozes en Superman, maar ook Oliver Twist en Peter Pan zijn enkele bekende vondelingen die werden geadopteerd. Maar ook binnen de psychoanalyse speelt adoptie een belangrijke rol. Vergeten we immers niet dat Oedipus opgroeide als adoptiekind van Polybus en Merope. Volgens Freud (1909) koesteren bovendien veel neurotici de adoptie als een fantasie. We denken geadopteerd te zijn en we fantaseren ons tegelijk wèrkelijke/natuurlijke ouders die groter, rijker, edeler zijn dan die onvolmaakte en dus teleurstellende figuren van wie we ons in onze puberteitsperiode trachten los te maken. Zo kunnen we de reuzen, koningen en prinsessen uit onze kindertijd bewaren en onze ambivalente gevoelens temperen door ze te richten op verschillende ouderfiguren.

Over wat zal volgen kunnen we ons momenteel enkel aansluiten bij de laatste verzen uit 'The Old Fools' van voormalig Poet Laureate Philip Larkin: 'Can they never tell/What is dragging them back, and how it will end? Not at night?/ Not when the strangers come? Never, throughout/The whole hideous, inverted childhood? Well, we shall find out.'

Literatuur

- Badinter, E. (1998). *L'amour en plus. Histoire de l'amour maternel*. Paris: Flammarion.
- Baudelaire, C. (1949), *Mon coeur mis à nu. Journaux intimes*. Paris :Corti.
- Berger, M. (1997) *L'enfant et la souffrance de la séparation: divorce, adoption, placement*. Paris: Dunod.
- Brodzinsky, D.M. & Schechter, M.D. (1993) (Ed.) *The psychology of adoption*. Oxford: Oxford University Press.
- De Kesel, M. (2003) Identiteit en sociale uitsluiting. Over 'identitaire haat' en democratie. In: R. De Vos & L.Vanmarcke (Red.) *Uitsluiting - insluiting: Kanttekeningen bij een beleid van sociale integratie*. Leuven/Leusden: Acco.
- Dennett, D. C. (1991) *Consciousness explained*. London : Back Day Books, 1992.
- Dolto, F. (1981) *Au jeu du désir*. Paris : Du Seuil.
- Fink, B. (1997). *A clinical introduction to Lacanian psychoanalysis*. London : Harvard University Press.
- Freud, S. (1909) De familieroman van de neuroticus. *Sigmund Freud Werken 4*. Amsterdam: Boom p 545-550.
- Gay, P. (1989). *Sigmund Freud. Zijn leven en werk*. Baarn: Tirion.
- Godfrind, J. (1993) *Les deux courants du transfert*. Paris : PUF.
- Jongerus, P.J. (1981). De psychiater als milieukundig ingenieur. *Tijdschrift voor Psychiatrie*. 23 p 317-325.
- Joseph, B. (1985) Transference: the total situation. *Int J. Psychoan.* 66 p 447-454.
- Kant, I. (1781) *Kritiek van de zuivere rede*. Amsterdam: Boom, 2004.
- Kapuscinski, R. (2006) *De Ander. Essays van de reporter van de eeuw*. Amsterdam/Antwerpen: Arbeiderspers.
- Kinet, M. (1996) Weerzien met... Melanie Klein. *Tijdschrift voor Psychotherapie*, 22 p 197-211.
- Kinet, M. (2002), Het passieprincipe: NoThing but the Real Thing. In : M. Thys & M. Kinet (Red.) *Liefdesverklaringen. Over perversie, liefde en passie*. Leuven-Leusden: Acco.
- Kinet, M. (2003). Klinische psychotherapie bij angst-, stemming- en persoonlijkheidsstoornissen. Een poging tot integratie tussen psychiatrie en psychoanalyse. In : C. Janzing, A. van den Berg, F. Kruisdijk (Red.) *Handboek Milieutherapie Deel II*. Assen : Van Gorcum.
- Kinet, M. (2005a) Reflections in a golden I. In: M. Kinet & L. Moyson (Red.) *Grootse patiënten, kleine therapeuten. Psychotherapie en Narcisme*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant.
- Kinet, M. en Vermote, R. (Red.) (2005b) *Mentalisatie*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant.
- Kinet, M. (2006a) *Freud & Co in de psychiatrie. Klinisch-psychotherapeutisch perspectief*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant.

- Kinet, M. (2006b). Een langgerekte kortsluiting. In: M. Kinet (Red.). *Zuchtigheid en afhankelijkheid in hun relatie met middelenmisbruik*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant.
- Kinet, M. (2007). De groep bestaat niet. In: M. Hebbrecht & M. Willemsen (Red.) *De borderlinepatiënt in dagbehandeling*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant.
- Kinet, M. (2008) Empathie en empathologie. Als het register van het Imaginaire. In: M. Hebbrecht & I. Demuynck (Red.) *Empathie. Hoeksteen of struikelblok in psychoanalytische psychotherapie*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant.
- Klein, M. (1928) Early stages of the oedipuscomplex. In: *The writings of Melanie Klein* (Vol I) London: Hogarth Press (1975).
- Klein, M. (1945) The oedipuscomplex in the light of early anxieties. In: *The writings of Melanie Klein* (Vol I) London: Hogarth Press (1975).
- Klein, M (1957). Envy and gratitude. In : *The writings of Melanie Klein. (Vol IV)*. London: Hogarth Press (1975)
- Lacan, J. (1949). Le stade du miroir comme formateur de la fonction du Je. In: *Ecrits*. Paris: Du Seuil p 93-100.
- Lacan, J. (1986). *Le Séminaire. Livre VII. L'éthique de la psychanalyse*. 1959-1960. Texte établi par J.A. Miller. Paris : Du Seuil.
- Lacan, J. (1998) *Le Séminaire. Livre V. Les formations de l'inconscient*. 1957-1958. Texte établi par J.A. Miller. Paris : Du Seuil.
- Larkin, P. (1993) *Collected Poems*. London : Farrar, Straus & Giroux.
- Ledoux, J. (1996). *The emotional brain: The mysterious underpinnings of emotional life*. New York: Simon & Schuster.
- Porge, E. (1989) *Se compter trois. Le temps logique de Lacan*. Paris: Erès.
- Safouan, M. (2005) *Lacaniana. Les séminaires de Jacques Lacan*. 1964-1979. Paris: Fayard.
- Symington, N. (1986). *The analytic experience*. London: Free Association Books.
- Target, M. (2005) Psychoanalyse, (re)constructie, mentalisatie. In : M. Kinet & R. Vermote. *Mentalisatie*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant.
- Van den Berg, J.H. (1960). *Metabologica of de leer der veranderingen*. Nijkerk: Callenbach.
- Verhaeghe, P. (1997) Trauma en histerie bij Freud en Lacan. *Tijdschrift voor Psychoanalyse* 3 p 86-99.
- Verhaeghe, P. (2002). *Over normaliteit en andere afwijkingen*. Leuven/Leusden: Acco.
- Winnicott, D.W. (1971) *Playing and reality*. London: Tavistock.